

**MINISTERUL EDUCAȚIEI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE**

**REZUMATUL
TEZEI DE DOCTORAT**

**CONDUCĂTOR DE DOCTORAT:
CONF. UNIV. DR. CRISTIAN IOAN POPA**

**STUDENT DOCTORAND:
DAN GEORGE ANGHEL**

**ALBA IULIA
2021**

**MINISTERUL EDUCAȚIEI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE**

**MEȘTEȘUGUL PRELUCRĂRII CERAMICII ILUSTRAT
ÎN COLECȚIA MUZEULI NAȚIONAL AL UNIRII
DIN ALBA IULIA**

**CONDUCĂTOR DE DOCTORAT:
CONF. UNIV. DR. CRISTIAN IOAN POPA**

**STUDENT DOCTORAND:
DAN GEORGE ANGHEL**

**ALBA IULIA
2021**

Meșteșugul prelucrării ceramicii ilustrat în colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia

Teza de doctorat intitulată „Meșteșugul prelucrării ceramicii ilustrat în colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia”, coordonată de Conf. Univ. Dr. Cristian Ioan Popa, are ca subiect analizarea din perspectiva tehnologiilor de confecționare a ceramicii arheologice păstrate în colecțiile Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia.

Capitolul I

Apariția, difuziunea și caracterul social al meșteșugului olăritului

Capitolul prezintă principalele aspecte ce definesc modurile de producere ale ceramicii și reflexia învățării automate prin copiere în perpetuarea unor stiluri reflectate în arta ceramică sau în „stilul decorativ al vaselor ceramice”. Răspândirea tehnologiei de confecționare a ceramicii este tributară unor factori sociali manifestați printr-o serie de procese (endogene și exogene) de inventare, învățare, transmitere, copiere, adoptare, perfecționare cu finalitate în definirea ei ca produs tehnologic cu valențe multiple și care identifică părți componente ale socialului.

Un rol important în acest proces îl are modul cum un anumit mediu social consideră ceramica drept suport pentru exprimarea unor concepte cu valențe artistice sau recipientele sunt confecționate doar în scopuri utilitare. Se definesc mai multe etape în evoluția olăritului, începând cu manifestări din sfera meșteșugurilor și industriei casnice, apariția de ateliere specializate, centre de olari și producție instituționalizată.

Capitolul II

Colecția de ceramică a Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia și direcțiile de abordare în studiul tehnologiilor de prelucrare

Sunt prezentate principalele perioade și culturi ilustrate, factorii care au influențat habitatul în zona centrală a Transilvaniei și modurile de constituire a colecției muzeale, detalierea celor mai importante descoperiri și încadrarea cultural-cronologică a acestora fiind realizată pentru fiecare subcapitol în parte.

Modul de abordare al tehnologiei de confecționare al ceramicii urmărește direcțiile formulate de către André Leroi-Gourhan despre etnologia tehnicilor și arheologia gesturilor, definite în lucrarea „L’Homme et la matière” prin „chaîne opératoire” (*lanț operator*).

Direcțiile de cercetare urmăresc:

- identificarea din punct de vedere istoric, cultural și artistic (evidența materialului arheologic);
- replicarea obiectelor și/sau a tehnicilor prin experimente paleotehnologice;
- compararea acestora cu analogii etnografice și etnoarheologice;
- determinarea prin metode de laborator a metodelor de prelucrare (investigații arheometrice).

Capitolul III

III.1. Tehnologia prelucrării ceramicii.

Producerea ceramicii reprezintă suma înlănțuirii mai multor etape interdependente ale lanțului operator, precum: materia primă (argila), degresanții utilizați pentru modificarea proprietăților lutului, pigmentii sau alte materiale folosite la decorare, uneltele pentru modelat și ornamentat, instalațiile de ardere și combustibilul necesar pentru desăvârșirea procesului fizico-chimic de transformare al argilei în ceramică.

În funcție de complexitatea lanțului operator au fost definite două categorii de intervenții:

- tehnici generale, specifice unei categorii largi de obiecte puse în practică în vederea modelării și înfrumusețării vaselor și care reprezintă o caracteristică general valabilă pentru ceramica produsă în toate perioadele istorice sau în cadrul unei etape;
- tehnici speciale, ce reprezintă o serie de modalități de abordare care sunt specifice doar pentru obținerea unui anumit tip de produs, prin specializarea uneia sau a mai multor etape din ansamblul tehnicilor generale.

III. 2. Tehnicile generale

Capitolul prezintă etapele lanțului operator cuprinse în categoria tehnicilor generale, operații specifice tehnicilor speciale fiind tratate la capitolele aferente perioadei istorice sau categoriei de obiecte.

Prima etapă în confecționarea unui vas ceramic constă în procurarea materiei prime și prepararea pastei prin adăugare de degresanți sau înlăturarea impurităților.

Modelarea constituie etapa lanțului operator general în care se conferă o formă materiei prime prin diferite metode manuale, presare în tipare, utilizarea sistemelor pivotante sau cu ajutorul roții olarului, etapă numită și modelare primară sau preformare.

Definirea formei reprezintă etapa secundară a modelării și se realizează prin diferite tehnici precum martelare (padlle and anvil technique), răzuire, netezire umedă, decupare cu scopul de modificare și finisare al aspectului obținut în urma modelării primare.

Prelucrarea suplimentară a suprafețelor se poate realiza prin adăugare de material (acoperire cu slip, angobă, barbotină) sau prin netezire și lustruire ca metode mecanice, operațiile având rolul de îmbunătățire al proprietăților fizice ale recipientelor, dar pot reprezenta și componente ale tehnicilor ornamentale

Decorarea are rolul de înfrumusețare a vaselor și se realizează prin tehnici tectonice și/sau pictare, modul de punere în practică putând reflecta diferite grade de specializare a olarilor.

Uscarea vaselor din lut reprezintă o etapă obligatorie a lanțului operator și este influențată de condițiile climatice sau de existența unor spații destinate acestei operații. Prezența unor structuri destinate prelucrării și uscării ceramicii identifică practicarea meșteșugului pe tot parcursul anului.

Arderea reprezintă procesul fizico-chimic influențat de temperatură și condițiile gazelor de ardere prin care lutul se transformă în ceramică. Atmosfera de ardere este influențată de prezența sau absența oxigenului, efectele cromatice fiind definite prin ardere oxidantă (culoare roșie) și ardere reducătoare (culoare neagră) cu o serie de aspecte mixte, accidentale sau realizate intenționat de către olari.

Procesul depinde de utilizarea unor amenajări sau instalații cu destinație specială, sistemul constructiv influențând modul de control, durata și calitatea arderii. Se definește o ardere realizată în vetre deschise sau amenajate (bonfire) și trei tipuri principale de cuptoare (monocameral, vertical și orizontal). Prezența instalațiilor de ardere evaluate poate fi un indicator al specializării, dar acest aspect nu este valabil pentru toate perioadele istorice analizate.

Capitolul IV

Tehnici de modelare și ornamentare a ceramicii în neolitic și eneolitic

Primele milenii ale meșteșugului olăritului la nord de Dunăre vor fi marcate de experimentarea în moduri variate a posibilităților cum lutul poate fi transformat în obiecte din ceramică, uneori înnobilate cu ornamente rediate prin diferite metode mai mult sau mai puțin complexe.

IV.1. Neoliticul

IV.1.1. Cultura Starčevo-Criș

MNUAI păstrează un număr redus de materiale arheologice aparținând culturii Starčevo-Criș, între care putem aminti descoperirile din județul Alba de la Acmariu, Galda de Jos-*Moșia A. Kemény/Tibrișor*, Săliște.

Dezvoltarea meșteșugului olăritului în această perioadă este caracterizat printr-o evoluție lentă, bazată în special pe factori interni, ce contribuie la perpetuarea unor tradiții comune în tehnologia manufacturării ceramicii, pe un spațiu vast și o perioadă lungă de timp. Salturile tehnologice pot fi observate cu predilecție în jurul centrelor mai dens populate, capabile să susțină o desprindere parțială sau totală a acestui meșteșug din sfera ocupațiilor casnice, procese ce vor contribui la dezvoltarea tehnologiilor de prelucrare și diversificare a produselor. Principalele caracteristici constau în pasta degresată cu material organic și formele sferice, proprietăți ce conferă o bună rezistență la șoc termic. În cadrul materialelor păstrate în colecția muzeală nu este prezentă ceramica pictată, una dintre cele mai sugestive forme de exprimare artistică ale perioadei. Din inventarul ceramic specific aceste culturi se remarcă un vas descoperit la Acmariu decorat cu reprezentări antropomorfe în relief. Au fost propuse experimental replicări ale tehnicilor de modelare ale vaselor globulare pictate cu roșu și alb alături de metode de manufacturare în tehnica sulurilor (coiling, coil techniques) dispuse în spirală.

IV.1.2. Cultura Vinča

Finalul neoliticului timpuriu și începutul neoliticului mijlociu este marcat de un nou impuls sudic, care vehiculează dinspre Peninsula Balcanică elementele culturii Vinča, ce vor aduce modificări importante în meșteșugul prelucrării ceramicii.

În colecția MNUAI se păstrează materiale ceramice aparținând fazelor A3 și B ale culturii Vinča provenite de la: Alba Iulia-*Lumea Nouă*, Ghirbom-*Între Veli*, Limba-*Vărar*, Petrești-*Groapa Galbenă*, Tărtăria-*Gura Luncii*. Analiza markerilor tehnologici a permis identificarea modelării prin tehnica sulurilor, dar vasele realizate nu reflectă o specializare strictă a olarilor, chiar dacă punctual sunt atestate ateliere și instalații de ardere a ceramicii. Modelarea recipientelor se bazează pe autosusținerea greutatei prin pereți groși și forme cu unghiuri de incidență puțin accentuate. Decorul tectonic adâncit este predominant, pictura fiind exemplificată prin angobe de culoare roșie sau albă, lustruite. Arderea este bine realizată, cu predominarea condițiilor mixte accidentale, sau în tehnica *black-tooped*, dar nu lipsesc nici piesele arse uniform,

oxidant. Analiza modului de fragmentare al cupelor cu picior a surprins mai multe modalități de compensare a punctelor sensibile la stres termic sau mecanic, situate în zonele de contact dintre subansamble. Replicarea experimentală a modului de confecționare a acestei categorii de piese a confirmat caracterul tehnologic al markerilor evidențiați de ceramica arheologică. Un alt demers paleotehnologic a constat din replicarea tehnologiei de modelare a unor figurine confecționate prin alipirea a două suluri de lut, iar arderea replicilor a identificat fragmentarea acestora în lungul liniilor de asamblare, cu posibilități de extrapolare a rolului magico-ritual al tehnicii de modelare aplicate.

IV.1.3. Grupul cultural Lumea Nouă

Deși primele cercetări realizate în situl eponim și identificarea acestui grup cultural a fost realizată prin săpături întreprinse sub egida Muzeului Regional Alba Iulia, în colecția muzeală se păstrează relativ puțină ceramică specifică, reprezentată prin material fragmentar provenit de la Alba Iulia-*Lumea Nouă*, Cheile-Turzii-*Peștera Balica Mare*, Limba-*Vărar* și Petrești-*Groapa Galbenă*. Inventarul ceramic este format, în special, din vase cu dimensiuni mici și medii, între care predomină bolurile emisferice decorate prin pictare. Pasta este degresată cu material organic foarte bine mărunțit, ce a conferit o structură poroasă confirmată și prin măsurarea indicilor de absorbție ai apei. Modelarea a fost efectuată în tehnica sulurilor, iar definirea formei prin martelare și degroșare. Pictura constă dintr-un fond alb de natură carbonatică, peste care au fost așternute motive variate de culoare roșie pe bază de oxizi de fier. După ardere a fost aplicată o pictură de culoare neagră pe bază de gudron din coajă de mesteacăn. Un motiv decorativ frecvent îl constituie benzile alcătuite din linii paralele dispuse orizontal, vertical sau sub formă de ghirlande.

Refacerea tehnicii de redare a benzilor din linii paralele a implicat identificarea în teren a unor surse de materii prime și prelucrarea lor. Au fost exersate mai multe moduri de aplicare, folosind instrumentar inspirat din inventarul atelierelor tradiționale de prelucrat ceramica.

Demersul experimental susține ipoteza trasării benzilor cu ajutorul unui pieptăn din lemn, care permite îndepărtarea controlată a pigmentului. Aspectul picturii realizate de noi și viciile tehnologice apărute sunt similare urmelor identificate pe ceramica arheologică. Un experiment complementar a constat din producerea gudronului din coajă de mesteacăn prin piroliză și teste de aplicare pe ceramică.

IV.1.4. Cultura Turdaș

Ceramica aparținând culturii Turdaș din colecția MNUAI este redusă cantitativ și reprezentată doar prin material fragmentar provenit de la Petrești-Groapa Galbenă și Alba Iulia-Lumea Nouă. Au fost determinate urme de modelare în tehnica sulurilor.

IV.II. Eneoliticul

IV.II.1. Grupul cultural Foeni

Neoliticul târziu este marcat de o nouă migrație dinspre spațiul thessalo-macedonean, ce va vehicula la nord de Dunăre elemente culturale specifice grupului cultural Foeni, pătrunderea acestui grup cultural în Transilvania și sinteza cu elementele autohtone de tip Turdaș și Lumea Nouă contribuind la formarea culturii Petrești.

Materialele care aparțin grupului cultural Foeni provin din descoperirile de la Alba Iulia-Lumea Nouă, Cheile Turzii, Petrești-Groapa Galbenă și Sântimbru-În Țărmure la Ierugă (Gară). În meșteșugul ceramicii se remarcă o serie de progrese ce țin de modul de preparare al pastei prin eliminarea impurităților, tehnici avansate de modelare, decorare și ardere. Vasele au pereții subțiri, foarte bine lustruiți, predominând arderea în tehnica *black topped* și oxidantă realizate la temperaturi înalte. Pictura aplicată înainte de ardere și ornamentarea prin lustruire sunt principalele caracteristici ale stilului tehnologic decorativ. Din analiza markerilor tehnologici au fost observate o serie de similitudini între piese de același tip, ce reflectă moduri de operare comune, adaptate fiecărui tip de profil. Au fost replicate experimental modul de confecționare al unui vas tronconic descoperit la Petrești-Groapa Galbenă cu decor lustruit și teste pilot cu privire la influența diferitelor tipuri de lemn la obținerea efectelor *black-topped*.

IV.II.2. Cultura Petrești

Realizările olarilor culturii Petrești reprezintă un punct de referință în evoluția meșteșugului prelucrării ceramicii preistorice în Transilvania, ce îmbină o atenție deosebită la fasonarea recipientelor acoperirea cu o angobă monocromă și pictură bicromă sau tricromă, aplicată înainte de ardere.

În colecția MNUAI se păstrează materiale aparținând culturii Petrești descoperite la Alba Iulia-Lumea Nouă, Ampoița-La Pietri, Cheile Turzii, Ghirbom-În Fața, Ghirbom-Cânepi, Limba-Vărar, Petrești-Groapa Galbenă, Tărtăria-La Luncă, Sântimbru-La Țărmure, La Ierugă (Gară), Uioara de Jos-Gruul lui Șip etc.

Cantitatea mare de ceramică a permis o abordare ce cuprinde principalele tipuri morfologice și tehnicile particulare de modelare structurate pe categoriile de ceramică nepictată și ceramică pictată. Sunt prezenți numeroși markeri tehnologici ce reflectă adaptarea metodelor de confecționare în funcție de morfologia vasului. A fost sesizată modelarea etapizată în tehnica sulurilor și diferite metode de asamblare a vaselor cu picior, operații ce identifică olari specializați. Pictura realizată cu pigmenți minerali în nuanțe de roșu, alb și negru reprezintă o caracteristică definitorie a ceramicii. Au fost experimentate metodele de confecționare ale castroanelor carenate și a cupelor cu picior. O parte importantă din cadrul experimentelor paleotehnologice a fost dedicată reconstituirii tehnicilor de pictare ale ceramicii cu ajutorul diferitelor tipuri de unelte cunoscute prin analogii etnografice și cercetări arheologice.

IV.3. Eneoliticul târziu

IV.3.1. Cultura Tiszapolgár și grupul cultural Decea Mureșului

Sfârșitul culturii Petrești se datorează pătrunderii în Transilvania a comunităților culturii Tiszapolgár și a celor de la începutul culturii Bodrogkeresztúr.

Materiale ceramice aparținând culturii Tiszapolgár și grupului cultural Decea Mureșului sunt puțin reprezentate în colecția MNUAI, putând fi evidențiate foarte puține aspecte tehnologice. Ne-am rezumat la replicarea tehnologiei de confecționare a unei cupe cu picior descoperită recent la Rădești.

IV.3.2. Cultura Bodrogkeresztúr

În colecția muzeului se păstrează materiale specifice etapei finale a culturii, respectiv a nivelului toartelor pastilate, descoperite în Cheile Turzii, provenite din colecția Orosz Endré și sondaje realizate în peștera Balica Mare, Petrești-*Groapa Galbenă*, Aiud-*Microraion* etc.

Se observă o retardare a meșteșugului ceramicii, vasele având dimensiuni mici și medii, pereții relativ groși și o finisare mai puțin atentă, predominând oalele cu gât cilindric, vasele cu picior, străchinile și castroanele bitronconice cu umăr accentuat și vasele patrulate. Decorul pictat este mai puțin frecvent, predominând tehnicile tectonice de ornamentare și încrustarea cu o substanță de culoare albă. A fost identificat un număr însemnat de fragmente provenite din Cheile Turzii, ce prezintă un decor lustruit dispus în șiruri de triunghiuri alăturate, benzi și alte motive ornamentale, uneori dublate de o pictură albă. Prin analize sXRF a fost identificată o compoziție elementală a încrustației în care domină fosforul și calciul, ce indică utilizarea oaselor calcinate și măcinate ca bază cromatică pentru pigment. În urma experimentelor

paleotehnologice a putut fi replicată tehnologia de confecționare, lustruire și aplicare a soluției de culoare albă. Efectele picturale apar în urma aderării selective a pigmentului pe suprafețele lustruite sau nelustruite ale recipientelor, tehnica de aplicare fiind derivată din cea a încrustării.

4.3.3. Cultura Coțofeni

Eneoliticul final este marcat de un nou fenomen cultural, denumit cultura Coțofeni, ce cuprinde zone vaste ale teritoriului României, nord-vestul Bulgariei și nord-estul Serbiei.

Cultura Coțofeni reprezintă fenomenul cultural cu cel mai mare număr de descoperiri atestate pe teritoriul României și, dar și din colecția MNUAI.

Inventarul ceramic acoperă întreaga sferă utilitară, prin piese destinate stocării, manipulării, gătitului și consumului diferitelor produse. Formele cele mai răspândite sunt străchinile și castroanele, ceștile și cămile, paharele, amforele, diferitele tipuri de vase pentru gătit sau stocat produse solide sau lichide (oale), vase borcan sau cu corp globular, urcioare, vase de tip *askos* și cu tub de scurgere, sosiere, vase de atârnat. Decorarea ceramicii este majoritar tectonică și predomină impresiunile, combinații variate de incizii ce acoperă cea mai mare parte a vaselor sau zonele expuse vederii și elemente plastice aplicate sub formă de creste, brâuuri, „boabe de linte”. În faza finală, împunsăturile succesive (*Furchenstich*) ce formează motive complexe, expresive și cu un aspect „baroc” devin o tehnică decorativă dominantă. Modelarea se realizează în tehnica sulurilor și denotă o foarte bună finisare a suprafețelor, fragmentările în lungul liniilor de asamblare fiind rare. Au fost experimentate tehnicile de manufacturare a vaselor tronconice și cu gura în formă de pâlnie, arcuirea spre interior a pereților în zona gâtului contribuind la stabilitatea piesei în timpul modelării. Pe același vas au fost exersate și tehnicile de aplicare a barbotinei stropite, metoda optimă constând din lovirea suprafeței cu o măturice îmbibată în lut diluat. Ne-am orientat și spre replicarea tehnicilor de manufacturare a ceștilor cu fundul rotunjit, toartele supraînălțate și decorarea lor prin incizare și încrustare.

Capitolul V

Ceramica epocii bronzului

V.1. Bronzul timpuriu

Perioada bronzului timpuriu este documentată prin descoperirile de tip Livezile, aparținând primei etape, grupurilor culturale Șoimuș și Copăceni specifice etapei mijlocii (BT II) și materiale, mai puțin numeroase, caracteristice manifestărilor sfârșitului acestei perioade.

Materialele păstrate în colecția MNUAI sunt reduse cantitativ, dar au permis identificarea unor markeri tehnologici și caracteristici specifice acestei perioade. Chiar dacă în etapa timpurie, în cadrul grupului cultural Livezile, se resimte în special modul de ornamentare a vaselor influențe ale eneoliticului târziu, acestea se vor estompa în etapele ulterioare, decorul elaborat dispărând aproape complet din lanțul operator de producere a ceramicii. Tehnicile de confecționare rămân cele tradiționale bazate pe modelarea manuală în tehnica sulurilor, dar se observă o generalizare a recipientelor cu pereți subțiri. Inventarul tehnologic conex meșteșugului olăritului nu este documentat arheologic, iar din analiza cantității relativ reduse a ceramicii păstrate în colecția MNUAI nu au putut fi determinate elemente specifice unei specializări a olarilor. Perspectiva experimentală a permis identificarea a două tehnici de obținerea a ceramicii cu decor striat și/sau textil specifice fazei târzii, suprafețele cu aspect „rustic” putând fi obținute prin zgâriere cu pieptenele sau o măturice din fibre elastice atunci când se obțin incizii. Decorul cu aspect textil rezultă prin lovirea vaselor cu scoarță de copac sau unelte din lemn înfășurate cu șnur din material textil împletit în diferite moduri.

V.2. Perioada bronzului mijlociu

Manifestările culturale aparținând bronzului mijlociu în centrul și sud-vestul Transilvaniei sunt documentate prin culturile Wietenberg și Noua.

V.2.1. Cultura Wietenberg

Colecția de piese aparținând acestei culturi, conservată în colecția MNUAI, este foarte bogată și diversă, fapt care a permis o prezentare detaliată a principalelor tipuri morfologice și categorii de stiluri ornamentale.

Ceramica culturii Wietenberg este rezultatul unei evoluții legate organic de tradițiile bronzului timpuriu, manifestată cu o energie redusă în perioada timpurie, dar care se va diversifica începând cu perioada clasică și se va desăvârși în etapa târzie a culturii, ceramica devenind un suport de manifestare a valorilor artistice și spirituale.

Tehnicile folosite sunt foarte bine documentate printr-o mare varietate de markeri tehnologici specifici, ce denotă metode identice de manufacturare a unor vase cu forme similare. Decorul, deși urmează anumite reguli, este exprimat printr-un stil liber, specific fiecărui olar în funcție de experiență și este redat pe vase atente modelate. Cerințele pentru un anumit tip de veselă, cu o anumită formă, calitate a fasonării și decor elaborat, duc la formarea unor specializări, reduse la mici meșteșugari locali, dar și la apariția (probabilă) a unor adevărați

„specialiști”, susținuți de comunități. Tehnicile incipiente de ornamentare, bazate pe intervenții tectonice simple (incizie, imprimare, canelare), devin tot mai complexe, apare un instrumentar specific, ce ajută la punerea în practică a unor motive tot mai încărcate, „baroce”, formate prin contopirea mai multor metode de lucru la alcătuirea motivelor (împunsături succesive sau simultane, impresiuni în bandă lată). Pornind de la acești indicatori tehnologici au fost experimentate diferite metode de confecționare a vaselor bitronconice, străchinilor cu profile variate, piese de plastică. Reconstituirea tehnicilor de ornamentare au identificat metode diferite de redare ale aceluiași tip de decor cu reflectare în aspectul final identificat din analiza ceramicii arheologice.

Analizele arheometrice au permis determinarea a două surse de materie primă folosită pentru confecționarea ceramicii aparținând etapei finale a culturii Wietenberg, descoperită la Geoagiu de Sus, piesele cu un decor elaborat fiind modelate dintr-un lut diferit față de ceramica uzuală. Același tip de investigații au identificat depunerea în contexte funerare a unei ceramicii de o calitate mai slabă din punctul de vedere al arderii.

V.2.2. Cultura Noua

Pătrunderea comunităților culturii Noua în Transilvania va produce un regres treptat al artei și meșteșugului producerii ceramicii, deși inițial influențele din partea culturii Wietenberg se fac resimțite. Materialele aparținând culturii Noua, păstrate în colecția MNUAI provin în mare parte din inventarul funerar al unor necropole cercetate pe teritoriul județului Alba.

Singurele „creații” cu o relativă valoare estetică gravitează în jurul unei singure forme, definatorii pentru acest palier cultural, un vas („kantharos”) cu toarte masive supraînălțate, la care este atașat un buton atribuit unor tradiții proprii, justificate și prin prezența lui extrem de frecventă în cadrul inventarelor funerare. Involuția tehnologică se manifestă prin reducerea dimensiunilor recipientelor, modelarea unor profile simple și un decor mult mai sărăcăcios decât în perioada anterioară. Tehnicile de modelare identificate constau din modelarea în tehnica sulurilor și ranforsarea toartelor prin diferite metode. Au fost experimentate tehnicile de fixare a toartelor masive și de redare a decorului.

V.3. Bronzul târziu

Manifestările culturale ce marchează această perioadă aparțin grupului cultural Cugir-Band și culturii Gáva.

V.3.1. Grupul Cugir Band

Pe fondul târziu al culturii Noua se grefează noi elemente culturale, originare din zonele central europene și din Câmpia Pannonică, care în Transilvania vor forma grupul Cugir-Band, definirea aporturilor fiecărei componente fiind departe de a fi elucidată.

Materiale aparținând acestei etape păstrate în colecția MNUAI provin din descoperiri realizate la Cugir-*Pârâul Gugului*, Alba Iulia-*Cigaș*, Băcăinți-*Obreje*, Teiuș-*Gară* și Uioara de Jos-*Gru*.

Noii veniți pătrund cu tehnici și metode elaborate de confecționare a vaselor, dar fără ca realizările efective să ilustreze un meșteșug care, prin realizările sale, este important pentru identitatea spirituală, sau constituie un mod de subzistență al unor membri ai comunității. Se evidențiază în acest context prezența unor importuri de origine central-europeană de tip Velatice-Baierdorf, caracterizate prin ceramică cu pereți subțiri și ornamentare cu grafit. Analiza elementală a compoziției pastei unor fragmente provenite de la Băcăinți-*Obreje* a identificat o origine diferită a lutului folosit pentru confecționarea recipientele cu pereți foarte subțiri față de ceramica semifină. În paralel, au fost observate similitudini între ceramica locală și piesele decorate cu grafit, aspecte ce identifică o producție locală în care sunt incluse și materiale (grafit) provenite din alte zone geografice.

V.3.2. Cultura Gáva

Pe baza fondului eterogen al începutului bronzului târziu, la care se adaugă noi infuzii de populații și implicit idei tehnologice se va dezvolta cultura Gáva, o entitate stabilă, în ansamblul căreia meșteșugul olăritului se va dezvolta spre modalități de exprimare inedite, cu o serie de aspecte locale ale unui fenomen cultural extins pe un larg areal geografic.

Materialul ceramic avut la dispoziție, provenit în special din cercetările realizate în fortificația de la Teleac și Alba Iulia-*Monolit (Recea)*, a permis o prezentare detaliată a principalelor forme și categorii de decor, precum și a tehnicilor generale sau particulare de modelare.

În această perioadă sunt atestate în Transilvania primele ateliere specializate pentru acest gen de producție, situație singulară până la ora actuală în cadrul acestei culturi. În paralel, utilizarea cuptoarelor de tip vertical indică strânse legături cu lumea mediteraneană, aceste instalații fiind cunoscute în vestul și centrul Europei doar în a doua vârstă a fierului. Ceramica se evidențiază prin piesele la care predomină decorul canelat, măiestria execuției unor piese putând fi considerată atribut al unor olari specializați. Din perspectiva abordării experimentale au fost identificate utilizarea remodelării slipului aplicat, sub formă de barbotină organizată,

pentru obținerea canelurilor și arderea secundară a vaselor cu ajutorul bălegarului umed pentru obținerea efectelor bicrome (roșu la interior și negru la exterior). În paralel, au fost experimentate metode de modelare a vaselor bitronconice cu protome hipertrofiate, a ceștilor de „tip rinichi” și ale castroanelor cu picior, piese ce necesită experiență și o bună manualitate.

Capitolul VI

Ceramica primei epoci a fierului

VI.1. Cultura Basarabi

Etapa finală a culturii Gáva în Transilvania este marcată de pătrunderea elementelor de tip Basarabi, ce vor marca procesul de tranziție către epoca fierului, colecția muzeală deținând un inventar redus, dar sugestiv, de piese specifice manifestărilor acestei culturi în centrul Transilvaniei. Sunt experimentate noi metode de ornamentare, iar olarii reconsideră, după o lungă perioadă de timp, ceramica drept suport pentru redarea unor simboluri din sfera spiritualului, distinct intercalate în desfășurarea decorului. Deși se perpetuează o serie de elemente ornamentale întâlnite și în patrimoniul culturii Gáva, modul de punere în practică este complet diferit și promovează alte tipuri de repere tehnico-decorative. Au fost replicate experimental metode de redare a decorului imprimat și fațetat, tehnici ornamentale specifice acestei culturi ce identifică un anumit grad de specializare motrică și inventar specific.

Sfârșitul culturi Basarabi, marcat și de pătrunderea incipientă a elementelor de tip scitic, este puțin documentată, dar chiar și dintr-o analiză sumară se poate observa o retardare a interesului pentru exprimarea meșteșugărească prin intermediul ceramicii.

VI.2. Ceramica de tip scitic

Populațiile „scitice” vor aduce cu ele un inventar ceramic limitat la forme uzuale minimale, modelate, de cele mai multe ori, puțin îngrijit. Colecția de ceramică aparținând acestei perioade, ilustrată doar prin descoperiri fortuite și o necropolă cercetată la Alba Iulia-*str. Tolstoi*, a fost substanțial îmbogățită prin descoperirea recentă a unei mari necropole la Sâncraia (jud. Alba).

Abundența materialului ceramic depus ca inventar funerar a permis efectuarea unei analize morfologice ample, ce a condus la identificarea unor trăsături generale comune, dar și a unor diferențe în tehnologia de confecționare a vaselor. Au fost distinse tehnici tradiționale de modelare etapizată în tehnica sulurilor, dar și o anumită latură empirică a modalităților de confecționare. Perioada se caracterizează printr-o eliminare a elementelor cu valențe artistice

din contextul meșteșugului prelucrării ceramicii. Analiza porozității, texturii și compoziției pastei permite identificarea unor meșteșugari formați pe baza unor tradiții tehnologice diferite, ca urmare a caracterului nomad al acestor populații.

Capitolul VII

Ceramica celei de-a II-a vârste a fierului

VII.1. Ceramica celtică

Schimbările survenite în urma mării migrații a celților vor produce transformări majore în modul de producție al ceramicii. Pentru analiza tehnologiei de confecționare a ceramicii acestei perioade am beneficiat de rezultatele unor descoperiri recente realizate de la Gâmbaș, care au completat în mod substanțial colecția existentă, alcătuită dintr-o serie de artefacte foarte valoroase aparținând elementelor alogene. Perioada este caracterizată de apariția pe zone largi a atelierelor și a centrelor de olărit cu un caracter permanent, bazate pe utilizarea roții olarului ca instrument ce favorizează producția de serie. Cuptoarele de tip vertical devin accesorii firește ale acestor centre de producție, ce acoperă necesarul de ceramică pentru zone mai mult sau mai puțin largi. Tipologia și dimensiunile recipientelor încep să capete aspectul unei producții standardizate, principalul lor rol fiind cel utilitar, ornamentarea constituind o practică mai puțin evidentă în ansamblul general al inventarului ceramic. Formele sunt practice, ușor de utilizat, grosimea mică a pereților reducând substanțial greutatea și constituia, probabil, unul dintre aspectele „comerciale” ale produselor. În paralel, se perpetuează și o producție atribuită meșteșugurilor casnice ce acoperă, din motive variate, anumite necesități practice, economice sau sunt rezultatul unor obiceiuri culinare tradiționale. Chiar dacă perioada este marcată de predominarea vaselor confecționate din metal, ca simbol al statutului social sau cu rol de cult, regăsim componente ale vieții spirituale transpuse și în ceramică, una dintre piesele reprezentative pentru arta ceramică a celților din Transilvania, *kantharos*-ul de la Blandiana, fiind păstrat în colecția muzeului.

VII.2. Ceramica din perioada dacică

Fondul principal de materiale ceramice aparținând perioadei dacice provine din cercetările realizate la fortificațiile de la Piatra Craivei și Căpâlna, care, alături de piese descoperite în alte contexte, permit o imagine de ansamblu asupra meșteșugului olăritului.

Plecarea celților din Transilvania nu va duce decât parțial la o perpetuare a tehnologiilor vehiculate de aceștia în rândul populației locale. Fasonarea la roata olarului și implementarea

cupătorului de tip vertical vor constitui un proces îndelungat și niciodată asimilat complet prin transferarea întregii producții de vase către atelierele specializate. Apogeul ceramicii dacice din spațiul intracarpatic va fi favorizat de formarea centrului de putere din Munții Orăștiei. Cerințele elitelor și avantajele economice duc la apariția unor ateliere specializate, care produc o ceramică de calitate, „de curte”, în cea mai mare parte realizată exclusiv pentru acești comanditari. Perioada Regatului Dac este documentată și prin descoperirea unui număr semnificativ de ateliere și cuptoare pentru arderea ceramicii a căror model constructiv atestă atât influențe central europene, din mediul celtic, cât și sudice, din zona mediteraneană. Apariția unor olari specializați este atestată în principal prin ceramica fasonată la roată, ce înlocuiește parțial pe cea modelată cu mâna și prin producerea de boluri deliene modelate prin presare în tipare. Din analiza markerilor tehnologici au fost identificate mai multe metode de confecționare a fructierelor, una dintre piesele reprezentative pentru inventarul ceramic specific civilizației dacice. Tehnicile de modelare cu ajutorul unui sistem pivotant simplu au fost experimentate și practic, alături de modul de utilizare al calapoadelor din ceramică, un instrument propriu olarilor daci. Demersuri au fost efectuate și cu privire la modul de confecționare al vaselor-borcan și al cănilor cu toarte torsadate, decorate prin lustruire.

Capitolul VIII

Producția de ceramică în perioada romană

Colecția de ceramică romană a MNUAI este tributară în proporție majoritară descoperirilor realizate pe teritoriul celor două centre urbane de la Apulum.

Cucerirea Daciei de către Imperiul Roman va modifica profund dezvoltarea meșteșugului olăritului. Nou cucerita provincie va beneficia de la început de infuzia unor produse solicitate de către trupele militare și de coloniști. În paralel, procesul rapid de colonizare va aduce cu el meșteșugari formați într-un mediul complet diferit economic, în care olăritul este doar una dintre ocupațiile practice ce deservește la scară preindustrială un întreg imperiu. Chiar dacă în anumite zone se mențin unele moduri de producție tradiționale (meșteșug casnic), cea mai mare parte a uriașei cantități de ceramică va fi transferată către atelierele specializate, pentru una sau mai multe categorii de piese. Totodată, produsele din categoria ceramicii fine, manufacturate de ateliere consacrate, devin mult mai ușor accesibile prin intermediul noilor facilități economice și de infrastructură (drumuri, uniformitate și stabilitate politico-militară) și sunt dorite de noua elită a provinciei, chiar dacă prețurile erau prohibitive din cauza distanței și intermediarilor. Aceste

neajunsuri agravate și de criza economică a Imperiului din secolul al III-lea d.Chr., vor conduce la dezvoltarea unei producții locale, ce imită cu resurse proprii, diferite mărfuri din import.

Producția de ceramică este atestată și printr-un număr semnificativ de ateliere, cartiere ale olarilor și centre meșteșugărești întemeiate la periferia așezărilor urbane, a castrelor sau în mediul rural ce produc o largă varietate de produse, de la piese de uz cotidian la vase din categoriile ce implică tehnici speciale (*terra sigillata*, ceramică glazurată, vase de cult, amfore, dolia). În paralel, se manufacturează o serie de alte categorii de piese ceramice specializate, precum opaițe și figurine. Un rol important în această perioadă l-au avut atelierile private și în special cele ce aparțineau unităților militare de producere a ceramicii arhitectonice, între care se remarcă *officinele* Legiunii a XIII-a Gemina cantonată în castrul de la Apulum. Alături de aceste descoperiri sunt atestate o serie de piese de inventar mobil specifice atelierelor de olari, precum tipare pentru diferite tipuri de produse, suporturi de ardere, unelte pentru modelat și decorat.

În demersul nostru ne-am axat pe activitatea olarilor de la Apulum, în acest context fiind prezentate noi descoperiri de cuptoare și gropi cu rebuturi ce atestă prezența a două noi ateliere. Totodată, au fost identificate și câteva piese de inventar mobil, precum suporturi de ardere (inedite până la ora actuală în Dacia) și un fragment de distanțier pentru arderea ceramicii glazurate.

În analiza ceramicii s-a ținut cont de funcțiile utilitare și metodele de confecționare, structurarea capitoului fiind realizată pentru fiecare categorie de artefacte începând cu ceramica de tradiție La Tène, vasele de uz comun, recipientele cu funcții speciale (amforele, dolia, vasele de cult). Două subcapitole sunt dedicate tehnicilor de confecționare ale ceramicii *terra sigillata* și ceramicii glazurate fiind tratate atât produsele locale, cât și cele din import. În contextul pieselor acoperite cu strat vitros au fost prezentate și materiale descoperite la Ampelum în cuptoarele atelierului condus de Caius Iulius Proculus.

Experimentele practice au fost mai puțin utilizate pentru confirmarea unor tehnici de lucru, din cauza lipsei unei manualități suficiente pentru modelarea vaselor la roata olarului, rezumându-ne la realizarea unor ștampile prin diferite metode și modelarea unor tipare pentru vasele de tip *terra sigillata*.

Producția de opaițe și figurine din ceramică este ilustrată printr-un număr semnificativ de piese, în cele două subcapitole fiind documentate principalele tipuri și tehnicile de confecționare identificate prin markeri tehnologici. Tehnica de presare în tipare ne-a permis realizarea a numeroase experimente ce confirmă mobilitatea și posibilitățile de diversificare a inventarului prin diferite metode de copiere și adaptare.

Ultimul subcapitol este dedicat ceramicii arhitectonice și prezintă principalele tipuri de piese manufacturate și tehnicile de confecționare, contribuțiile experimentale fiind axate pe reproducerea tehnologiei de confecționare a *tesseleror* din ceramică. Au fost efectuate și investigații arheometrice ce au vizat densitatea ceramicii, fiind identificate unele diferențe calitative între producția atelierelor miliare și cea a unor oficine civile.

Concluzii

În istoria meșteșugului olăritului în această parte a Transilvaniei pot fi distinse mai multe perioade de progres, întrerupte de pătrunderea unor elemente alogene pentru ca, ulterior, în urma creării unui mediu stabil, să asistăm la o nouă evoluție, dar de cele mai multe ori bazată pe alte principii tehnologice.

Progresele lente din neolitic, sunt urmată de schimbări tot mai rapide ca urmare a creșterii demografice și formarea mai multor zone în care se experimentează metode diverse de modelare și ornamentare. Influențele externe contribuie la îmbogățirea fondului cultural, care uneori este exprimat și prin intermediul ceramicii. Unele dintre principiile și metodele tehnologice dezvoltate într-un spațiu geografic-temporal pot dispărea total sau devin remanente în funcție de modificările sociale și culturale relaționate cu zonele limitrofe sau mai îndepărtate de influență.

Tehnologia de confecționare a ceramicii într-o anumită perioadă poate fi relaționată cu modificările survenite în caracteristicile stilul morfologico-decorativ, instrumentarul și metodele de abordare tehnologică ce reflectă fondul propriu și modul de acceptare și adaptare al informațiilor și exemplelor provenite din medii externe.

Definirea subtilităților tehnologiei de confecționare printr-o abordare interdisciplinară oferă o perspectivă mult mai amplă asupra modului cum diferitele comunități au interacționat, tradițiile meșteșugărești putând identifica entități sociale sau particularități ale acestora. În aceste context experimentele palotehnologice permit o evaluare a unor parametri imposibil de determinat din analiza directă a obiectelor precum: procesele cognitive de însușire a unor tehnici, timpul implicat în obiect, motivațiile ce conduc la menținerea sau perfecționarea anumitor tipuri de recipiente.